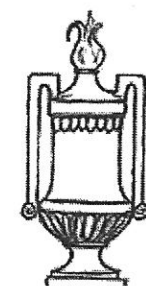
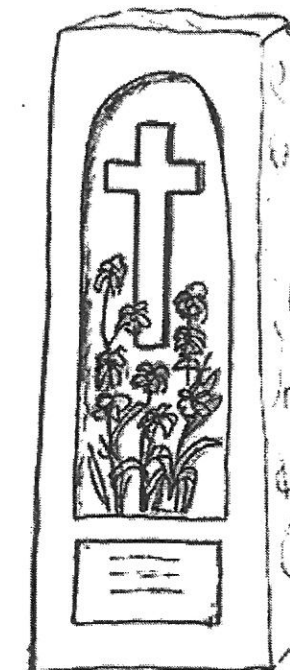
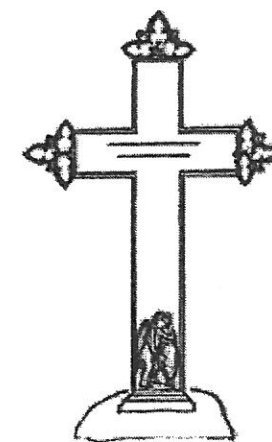


KULTURHISTORISK INVENTERING

AV

GAMLA KYRKOGÅRDEN

I ULRICEHAMN

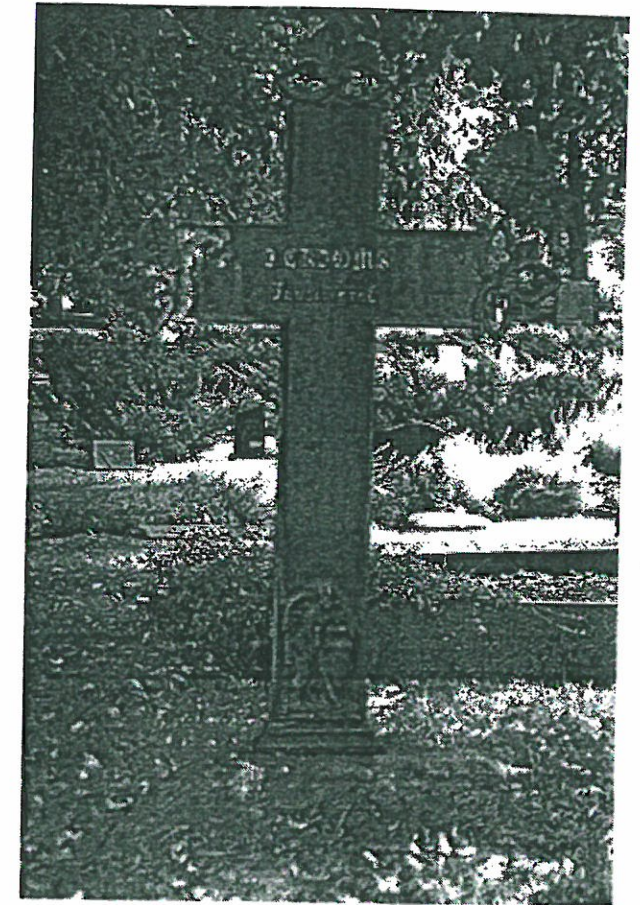


Inventerat av: Elzbieta Lukasiak
Fotonr: E 289673.34
Begravningsplats: Ulricehamn - Gamla kyrkogården
Kvarter: A
Gravplatsnummer: 3

Datum: juli 2000

Inskription:
förhöjd, förgylld, i fraktur

J. Ekboms
Familjegrav



Beskrivning

Gravvård i form av ett högt, svartmålat gjutjärnskors, fäst vid en sten. Korsets raka armar är avslutade med genombrutna trepass och försedda med en utgjuten, förgylld inskription. Nedtill på korset finns en utgjuten prydnad som skildrar en sörjande kerubgestalt. Han är naken och bevingad, med huvudet stödjande på vänster hand och med armbågen stöd på en urna. I sin högra, hängande hand håller han en neråtvänd rykande fackla.

Material: gjutjärn, svartmålat
Mått: 1,60 x 0,70 m
Skador: rost beläggningar

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Stort kulturhistoriskt värde. Ett gjutjärnskors, från 1830-talet med utgjuten kerubprydnad. Jacob Ekbom (1803 – 1835) var bokbindare och gästgivare. Efter hans död sköttes stadens sista "gästis" av hans fru Carolina och Bernhardina Freding (född Ekbom). Gästgifvaregården brann i juli 1910.

Text och lay-out: Elzbieta Lukasiak
Skisser och fotografier: Elzbieta Lukasiak, ATA
Omslag: ritade av Elzbieta Lukasiak
Ulricehamn 2000

ULRICEHAMN - GAMLA KYRKOGRÅRDEN

KULTURHISTORISK INVENTERING AV GRAVPLATSER

Datum: juli 2000	Inventerat av: Elzbieta Lukasiak
Originalmaterial	Borås Museum, Ramnaparken
Foto av	Elzbieta Lukasiak
Negativ nr	E 289673.34

Gamla kyrkogården	Kvarter: A	Gravplatsnr: 3
-------------------	------------	----------------

Inramning	Ytmaterial	Gravvård
Stenram	Grus	Typ
Staket	Gräs	Sten
Kedjor	Plantering	Järn
Häck	Gravhäll	Trä
Annat	Gravkulle	Skador
	Sand	Sättning
	Plattor	Mossa
	Annat	Rost
		Vittring

Innehållsförteckning

Inledning	1
Historik över kyrkogårdar och gravkultur i Sverige	3
Inventeringen av Gamla kyrkogården i Ulricehamn	9
- metodbeskrivning	9
- symboler	10
- kategoriinventering	11
Gamla kyrkogårdens historia	13
1800-talets yrkeskategorier och välkända personer	17
Beskrivning	21
- omgärdning och ingångar	21
- kyrkogårdens planform och utseende idag	23
- vegetation	27
Gamla kyrkogårds gravvårdar i förhållande till gravkonstens utveckling	29
Kulturhistorisk bedömning och bevarandets förslag	34
- kulturminneslagen	34
- begravningslagen	34
- bevarandeförslag	35
- underhåll och vård	38
Bibliografi	39
Bilagor	41
1. inventeringsblankett 1 - begravningsplats	
2. inventeringsblankett 2 - gravplatser	
3. gravkarta över Gamla kyrkogården med symboler	

**KULTURHISTORISK INVENTERING AV BEGRAVNINGSPLATSER
ULRICEHAMN - GAMLA KYRKOGÅRDEN**

INVENTERAT AV: ELZBIETA LUKASIAK FOTO: ELZBIETA LUKASIAK
DATUM: JULI – AUGUSTI 2000 ORIGINALMATERIAL: BM

LÄN: VÄSTRA GÖTALANDS LÄN
KOMMUN: ULRICEHAMN
FASTIGHET: BOGESUND 1:47
STIFT: SKARA
FÖRSAMLING: ULRICEHAMN
KYRKOGÅRD: GAMLA KYRKOGÅRD

HISTORIK

ANLÄGGNINGSÅR: 1831
INVIGNINGSÅR: 1831
UTVIDGNINGAR: Inga
FÖRÄNDRINGAR:
BYGGNADER: Inga

KÄLLOR

KARTOR: 1825, 1952, 1971
ARKIV: ATA, GLA, RA, Ulricehamns pastorats arkiv

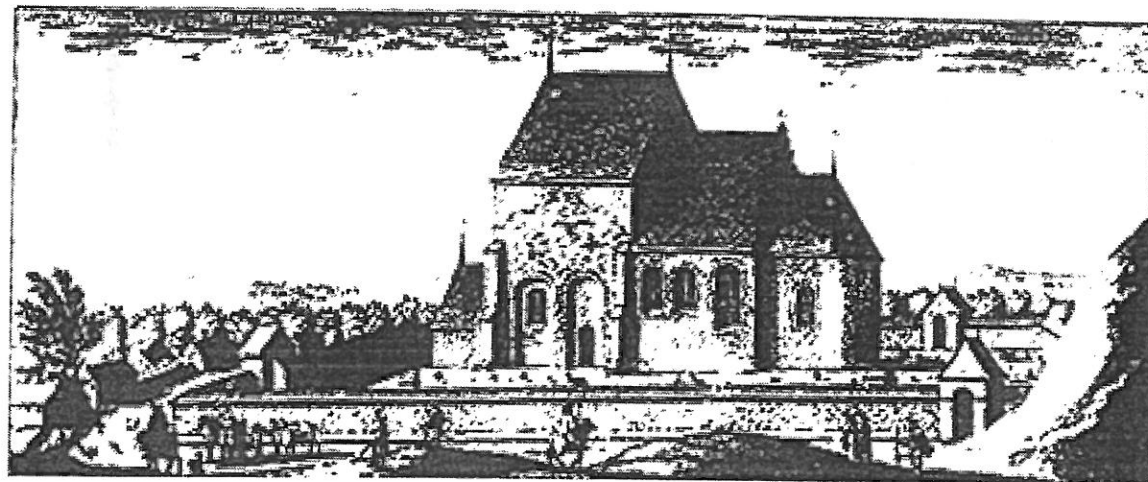
BESKRIVNING

OMGIVNING: Storgatan, Kyrkogårdsgatan, Jägaregatan, förskola och dess lekplats
OMGÄRDNING: Stenmur längs alla sidor
INGÅNGAR: Nordväst och sydost
VEGETATION: Lind, lönn, hagtorn, pyramidalm, hängalm, hängask, spirea-, idegranhäck
PLANFORM: Regelbunden
GÅNGSYSTEM: Asfalterad gång mellan kyrkogårdens två ingångar på var sida
NUTIDA PRÄGEL: Kyrkogården, belägen på en sluttning, består av fyra kvarter placerade på två terrasser. Förutom en asfalterad mittgång, är kyrkogårdens yta grästäckt.
BYGGNADER: Inga

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Gamla kyrkogården, omfattar idag ca 254 gravplatser och har bevarat sin 1800-tals storlek och sluten karaktär. Merparten av gravplatserna utgör familjegravar utsmyckade med tidstypiska gravvårdar från 1800-talet och 1900-talets början. En stor del av de är resta över Ulricehamns välkända personer, donatorer och betydande för stadens utveckling kommunalmän samt de som tillhör stadens legender och färgstarka profiler. I stort sett kan man säga att på Gamla kyrkogården vilar Ulricehamns 1800-tals historia.

Allt detta tyder på att det är ur kulturhistorisk synpunkt angeläget att Gamla kyrkogården som helhetsmiljö bedöms ha ett kulturhistoriskt värde samt bevaras och även i fortsättningen skonas från förändringar.



Gamla Uppsala kyrka. Ur "Suecia antiqua et hodierna".

Bibliografi

Otryckta källor

Kartor och ritningar:

- karta över Ulricehamns nya kyrkogård, 1825, ATA
- karta över Ulricehamns Gamla kyrkogård, 1951
- karta över nya begravningsplats, 1825, RA
- förslag till Ulricehamns nya kyrkogårds huvudentré, 1825, RA

Hoberg, B, Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser, arbetshandling 1985-03-18, 1990-01-12

Arkivmaterial

- kyrkoinventeringar, 1828, ATA
- kyrkoinventeringar, 1920, ATA
- Arkivförteckning, pärm, Ulricehamn kyrkliga samfällighets arkiv

Tryckta källor och litteratur

Beerståhl, N F, Västergötlands porträttgravstenar under renässans och barock, i VFT 6:7, Skara 1969, s. 61 - 223

Boger Gustaf, Gamla Ulricehamnsgårdar och Ulricehamnare där, Ulricehamn

Boger Gustaf, Ulricehamns krönika, Ulricehamn 1951

Boger Gustaf, Ulricehamn förr och nu, Ulricehamn

Brander Anders, Borås och sjuhäradabygden förr och nu, 1933

Damm Ada, Borås och sjuhäradabygden, Borås 1945

Jörlander Efr. och Rudbäck G.S., Ur Ulricehamns kyrkoarkiv, Ulricehamn 1961

Kullenberg Bertil, Ulricehamn en geografisk studie, Ulricehamn 1938

Kyrkogårdens form och miljö, Boverket, RAÄ m fl, Stockholm 1991

Kyrkogårdens gröna kulturarv, Bucht m fl, Malmö 1992

Lindahl Göran, Grav och rum, svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut, Stockholm 1969

Lundquist Kjell, Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia, i Kyrkogårdens gröna kulturarv, Malmö 1992

Mannerfelt Otto, Anteckningar om den äldre kalkstensindustrin i Västergötland med särskild hänsyn till gravstenskonsten (med bilder), i VFT 4:2, Skara 1927, s. 5 - 48

Mannerstråle C F, Gravkonst i gjutjärn, i Kulturmiljövård, 6/89, s. 24-29

Markving G, Kyrkorna i Sjuhäradsbygden, Örebro 1981

Peterson Gunnar, Vad betyder tecknet? Något om symboler på gravvårdarna, i Kulturmiljövård, 6/89, s. 20-23

Stämberg Ture, Gravvårdar under 75 år, i Kulturmiljövård, 6/89, s.15-20

Wadsjö H, Ambrosiani S, Kyrkogårdskonst, Stockholm 1919

Warholm J W, Skara stifts herdaminne, 1871

Inledning

Begravningsplatser utgör en del av vårt kulturarv, som är lika viktigt för oss som konst eller arkitektur och som vi måste vara rädda om. Gravvårdar ger oss ofta fullständiga personhistoriska uppgifter och ofta har de mycket stort värde som konst- och kulturhistoriska dokument

Begravningsplatser har i alla tider varit stadda i kontinuerlig och successiv förändring. I och med detta har merparten av de värdefulla gravvårdarna, stenramarna eller inhägnaderna försvunnit. Det har uppstått ett behov att ta fram handlingsprogram för bevarandeåtgärder och för att rädda det som finns kvar av vårt kulturarv på våra kyrkogårdar.

Syftet med kulturhistorisk inventering av våra begravningsplatser är att skapa ett underlag för bedömningen av de kulturhistoriska värden som kyrkogårdarna rymmer. Inventeringarna skall även underlätta den framtida handläggningen, bevarandet och vården av kyrkogårdarna och dess gravstenar.

Inventeringen av Gamla kyrkogården i Ulricehamn utgör den första etappen av en kulturhistorisk inventering av stadens sju begravningsplatser, som sker i samarbete med Ulricehamns Kyrkliga Samfällighet, Borås och Regions Museum.

Inventeringen genomfördes sommaren 2000 av fil mag Elzbieta Lukasiak, antikvarie vid Ulricehamns Kyrkliga Samfällighet.

Underhåll och vård

I det följande avsnittet ges en sammanställning av enkla råd beträffande rengöring och skötsel av gravvårdar.

Det är mest angeläget att underhållsmetoderna inte får skada gravvården utan förlänger dess livslängd. Man bör också rikta uppmärksamheten på gravvårdens utseende efter vidtagna åtgärder - en äldre gravvård kan inte och skall inte se ut som om den var ny.

Gravvårdar är gjorda av olika slags material som skall konserveras och vårdas på varierande sätt. Om det gäller lagning och underhåll av mjuka och ömtåliga stenarter som kalksten, sandsten och marmor bör stenkonservator eller skicklig stenhuggare kontaktas.

Rengöring - tvättning

I de flesta fall räcker rengöring med vatten och en mjuk nylonborste. Om nedsmutsningen är svår att avlägsna bör tvättningen utföras med rengöringsmedel med neutralt Ph-värde.

Lavar

Lavar och mossor avlägsnas mekaniskt genom borstning efter att man dränkt dem i varmt vatten. Det är lättare att ta bort lavar när de är mjuka och blöta. Men det är inte alltid lämpligt att avlägsna lavar; vissa typer kan skydda stenen.

Lagningar

Tidigare lagningar utförda i cement kan vara skadliga för stenen. De bör avlägsnas och ersättas med rent kalkbruk. Riksantikvarieämbetet rekommenderar "Stentekniks" lagningsbruk.

Befintliga dubbar i järn, som utvidgar sig vid rostbildning och kan skada stenen, bör bytas mot rostfritt material. Om det inte är möjligt bör de kontinuerligt rostskyddsbehandlas.

Flisor

Avslagna flisor kan limmas med polyesterhartslim (Stentekniks stenlim) som rekommenderas av Riksantikvarieämbetet. Vid användning av bruk och lim får ingen frostrisk förekomma. Om skadorna på stenen är stora bör stenkonservator kontaktas.

Gjutjärn

Gjutjärnsvårdar och järnstaket utgör de mest hotade konstföremålen och bör underhållas kontinuerligt.

Rostbeläggningar på gjutjärn och smide borstas bort med en stålborste. Därefter grundas järnet med blymönja och stryks två gånger med äkta linoljefärg.

Omförgyllning och målning

Vissa gravvårdar hade ursprungligen förgyllda eller svartmålade inskriptioner. Vid eventuell omförgyllning används en speciell guldgrund (klister) och bladguldet skall vara av 24 karat. Förnyelse bör dock vara varsam; många gravvårdar har aldrig haft ifyllda inskriptioner. När spår efter en ursprunglig förgyllning/målning saknas eller om man är osäker på hur inskriptionen sett ut bör man undvika ifyllning.

Historik över kyrkogårdar och gravkultur i Sverige

Kyrkogårdarnas nutida utformning och utseende med strikta systemgångar, planerade gravkvarter och trädalléer har i princip en knappt 200-årig historia.

Medeltidens gravkultur är relativt okänd och kunskapen om hur kyrkogårdarna i detalj såg ut fram till början av 1800-talet är fragmentarisk. Kristendomen och den katolska kyrkan kom till Norden omkring år 1000 med ett absolut krav på att de döda skulle begravas i kyrkogårdens vigda jord.

Till varje medeltida kyrka hörde ett mindre jordområde, som var avskild för att användas som begravningsplats - en kyrkogård. Kyrkogårdarna uppdelades efter socknens byar och gårdar så att varje fick sin bestämda gravplats, som av allmogen benämndes "ättehög" ^{1/}. Namnet levde kvar ännu vid 1800-talets mitt. Under den äldre medeltiden var kyrkogårdarna oftast avgränsade utåt med en hägnad av träbalkar med spåntakskrön, men även stenhägnader förekom. Efter att trähägnaderna blev förbjudna (1764) skedde en allmän övergång till stenhägnader ^{2/}. Kopparstick och stadsbilder visar att det inte växte några som helst träd invid kyrkorna, och kyrkogårdarna saknade indelning i kvarter och gångar. Fram till 1800-talets början har kyrkogårdarna i regel varit som en vildvuxen gräsmatta av ängsliknande karaktär.

De flesta människor begravdes på kyrkogårdarna under en enkel kulle av gräs eller grus. Gravarna, i vilka de döda gravsattes i s.k. varv, var markerade med oansenliga kors av trä eller den s.k. dödsbrädan ^{3/} på vilken den döde bars till kyrkogården. Endast ett fåtal gravplatser utmärktes med liggande eller stående hällar av sten (framför allt sand- eller kalksten). Gravmonument liksom privata gravplatser var förbehållna adel och präster.

En social segregation och rangordning gällde även gravplacering på kyrkogården. Kyrkogårdens område närmast kyrkan åt öster och söder var reserverat för aristokratin och de besuttnas gravar. På kyrkogårdens mera perifera delar, längst bort från kyrkan begravdes de mindre bemedlade och vid kyrkogårdens gränsmur begravdes egendomslösa. Norra delen av kyrkogården användes ogärna - där begravdes brottslingar.

Det var inte bara kyrkogården som användes som begravningsplats, utan även kyrkobyggnaden. Ursprungligen var det bara personer ur det andliga ståndet som gravsattes i kyrkan. Efterhand gavs kungliga personer denna möjlighet och så småningom högadelns och kyrkans betydande välgörare ^{4/}. Under senmedeltiden öppnades kyrkan som begravningsplats för "alla", d.v.s. de besuttna.

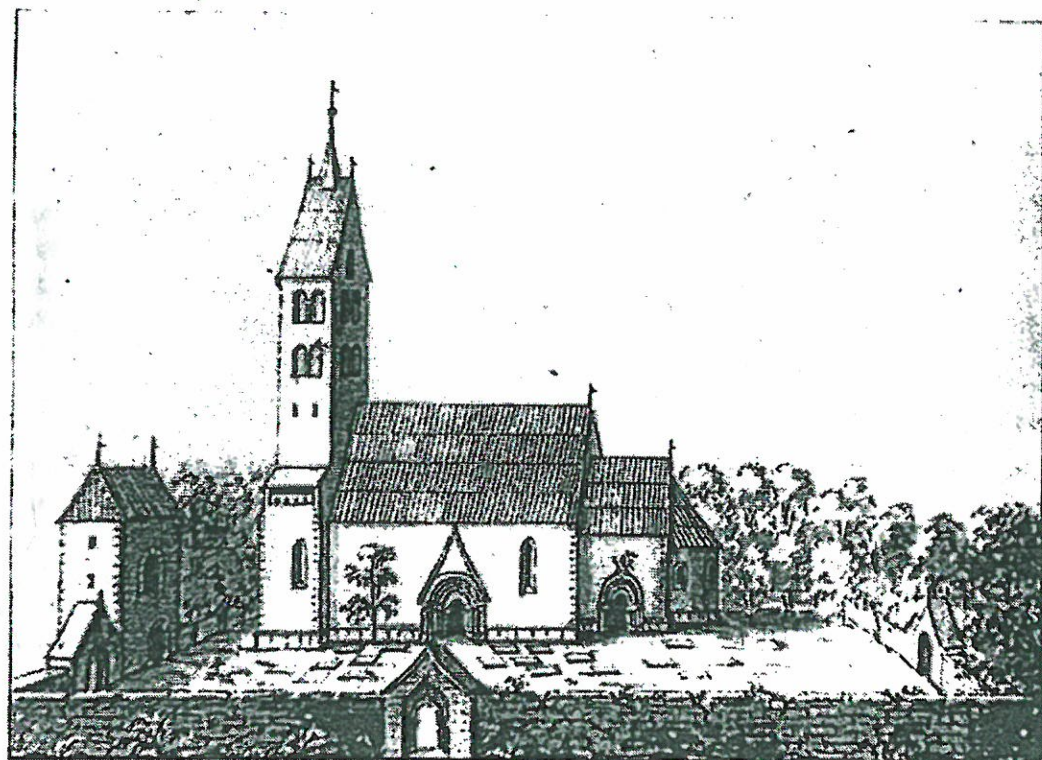
Under medeltiden fungerade kyrkogården inte enbart som begravningsplats utan även som allmän plats i socken för olika kyrkliga eller profana ceremonier och marknader.

1/ Wadsjö och Ambrosiani, Kyrkogårdskonst, 1919, s. 12

2/ Kjell Lundquist, i Kyrkogården gröna kulturarv, 19, s. 14

3/ Wadsjö, a.a., s. 31-34

4/ Wadsjö, a.a., s. 12; Lundquist, a.a., s. 14-16



Gothems kyrkogård på Gotland – teckning av C. G. Hilfeling, 1801. Kyrkogård med medeltida prägel – en kraftig mur, portar, liggande hällar i gräsmark utan en högre vegetation.

- ✓ - gravplats 1, kvarter B – grovhuggen gravvård från 1902
- ✓ - gravplats 2, kvarter B – inskriptioner på stenram; von Wolcker
- gravplats 14, kvarter B – liggande gravvård från 1886
- gravplats 16, kvarter B – liten gravvård från 1880
- gravplats 19, kvarter B – nyare gravvård med uppgifter om välkända personer
- gravplats 26, kvarter B – gravhäll i kalksten, förmodligen äldre, med nyare järnkors
- gravplats 27, kvarter B – inskription på stenram; Klinghjerdt
- gravplats 37, kvarter B – gravvård från 1891; över borgmästare Stenberg
- gravplats 38, kvarter B – liggande gravvård från 1885, över kyrkoherde G.A. Sundborg
- gravplats 40A, kvarter B – stenkors från 1884
- gravplats 53, kvarter B – äldre gravhäll i kalksten med bortvittrade inskrifter
- gravplats 1, kvarter C – gravvård i enhet med stenram från 1922
- gravplats 33, kvarter C – hög gravvård med klassiserande dekoration i relief
- gravplats 2, kvarter D – nyare gravvård med uppgifter om skolrektor under 1846-1861
- gravplats 22, kvarter D – gravplats med kopparstaket och gravvård över G Thavenius
- gravplats 23, kvarter D – gravplats med kopparstaket och låg gravvård från 1904
- gravplats 24, kvarter D – obeliskformad hög gravvård från 1910
- gravplats 26, 28, kvarter D – gravvårdar med små järnkors
- gravplats 29, kvarter D – gravvård med klassiserande utformning från 1910
- gravplats 35B, kvarter D – låg gravvård från 1921; över konduktören av Vartoftatåget
- gravplats 48, kvarter D – grovhuggen gravvård med jugendpräglad dekoration från 1911
- gravplats 50, kvarter D – gravplats med kedjor och låg gravvård från 1930-talet
- gravplats 52, kvarter D – hög obeliskformad gravvård från 1890; Edberg & Kröger
- gravplats 60, kvarter D – hög gravhuggen gravvård med medaljong; de Verdier

Det är även önskvärt att återanvända gravvårdar utan värdefull inskription d v s sådan som inte lämnar någon klar kulturbärande information. Man kan hugga in en ny text (t ex på gravvårdens nedre del eller sockel) och bevara den äldre inskription eller slipa bort det äldre textfältet och ersätta med ny inskription. Ett sådant förfaringssätt måste dock ske med omdöme och kan inte gälla de gravvårdar som är bedömda att ha kulturhistoriskt värde.

Alla värdefulla gravvårdar redovisas vidare i avsnittet och är graderade i stort kulturhistoriskt värde, kulturhistoriskt värde samt visst kulturhistoriskt värde.

Stort kulturhistoriskt värde – gravvården har ett oersättligt värde och måste på alla sätt bevaras i sitt nuvarande utseende för framtiden; den får inte förvanskas, flyttas eller avlägsnas.

- ✓ - gravplats 1, kvarter A – gravplats med gjutjärnsstaket och stående gravvård från 1880-talet
- ✓ - gravplats 3, kvarter A – gjutjärnskors med utgjuten kerub, från 1835
- gravplats 7, kvarter B – gravvård över provinsialläkare, från 1866
- gravplats 8, kvarter B – gravplats med järnstaket och liggande gravvård från 1873
- gravplats 30, kvarter B – gravplats med järnstaket och obeliskformad gravvård från 1904
- gravplats 31, kvarter B – originellt formad gravvård från 1873
- gravplats 1, kvarter D – gravvård av tunn kalksten från 1855
- gravplats 4, kvarter D – gravvård/sockel från 1840 med gammal yrkesbeteckning
- gravplats 13, kvarter D – gravvård av tunn kalksten från 1849
- gravplats 15, kvarter D – gravplats med järnstaket
- gravplats 17, kvarter D – gravvård av tunn kalksten från 1843
- gravplats 20, kvarter D – gravplats med järnstaket och stående gravvård från 1907
- gravplats 64, kvarter D – gravplats med järnstaket och obeliskformad gravvård från 1897

Kulturhistoriskt värde – begreppet har i regel samma betydelse som "stort kulturhistoriskt värde", men ligger ett steg lägre i prioritering.

- gravplats 10, kvarter B – obeliskformad gravvård från 1869
- gravplats 13, kvarter B – obeliskliknande gravvård från 1868
- gravplats 17, kvarter B – stenkors i tunn granit med gammal yrkesbeteckning, från 1880
- gravplats 21, kvarter B – gravvård/sockel från 1877
- gravplats 24, kvarter B – liggande gravvård från 1871
- gravplats 29, kvarter B – låg gravvård från 1873
- gravplats 32, kvarter B – gravvård utförd av en äldre liggande från 1878 och en från 1913
- gravplats 12, kvarter C – medelhög gravvård från 1866
- gravplats 27, kvarter D – gravplats med lågt järnstaket och gravvård från 1904
- gravplats 31, kvarter D – gravplats med kättingar och låg gravvård från slutet av 1800-talet
- gravplats 57, kvarter D – liggande gravvård från 1861
- gravplats 63, kvarter D – liggande gravvård från 1837
- gravplats 65, kvarter D – gravplats med kättingar och liggande gravvård från 1899

Visst kulturhistoriskt värde – definierar de gravvårdar som är representativa för en tidsperiod eller har en utformning som är sällan förekommande samt gravvårdarna som är typiska eller viktiga för kyrkogårdens historiska miljö.

- ✓ - gravplats 22, kvarter A – äldre gravhäll i kalksten med bortvittrade inskrifter
- gravplats 7, kvarter A – låg gravvård med inskription i fraktur
- ✓ - gravplats 9, kvarter A – grovhuggen gravvård med jugendpräglad dekoration

I början av 1500-talet skedde en stor förändring för kyrkogårdarna då staten övertog de rättigheter och plikter som dittills varit kyrkans/5/. Detta resulterade i flera fall i att kyrkogårdarna missköttes och respekten för gravarna försvann; ofta betade lösa kreatur på kyrkogårdarna. 1554 utfärdade Gustav Vasa ett förbud mot djur på kyrkogårdarna men detta respekterades inte. Rätten att skörda gräset på kyrkogården och att ha kreatursbete på den ingick nämligen i klockarens löneförmåner. Först 1819 togs detta privilegium bort /6/.

Under 1600-talet försumrades vården av kyrkogårdarna allt mer och i stort sett rädde medeltida förhållanden. Med 30-åriga kriget kom de utländska kulturinfluserna till Sverige som bl a påverkade trädgårdskulturen. Mot slutet av 1600-talet började det förekomma trädplanteringar på kyrkogårdarna. Oftast planterades lindar på regelbundna avstånd innanför kyrkogårdens mur/7/.

Seden att begrava sina döda inuti kyrkan var fortfarande allmän; kyrkorummet utgjorde nu platsen för de förnämstes gravar av olika slag. Det var hällar, gravrum i valv och kamrar samt fristående gravkor eller som tillbyggnader till kyrkorna. 1600- och 1700-talen är en stor period i gravminnenas historia. Gravkonsten blomade som aldrig förr och prakten var enorm då det gällde de betydande familjernas gravkor/8/ och tumbor /9/ inuti och utanför kyrkorna. Bruket att begrava under kyrkans golv pågick fram till 1700-talets slut. De som inte fick begravas inne i kyrkan, begravdes (som tidigare) ute på kyrkogården/10/.

När gravplatserna under kyrkans golv blev fullbelagda tömdes och rensades vissa gamla gravar för att återanvändas/11/. De dödas ben från gravarna i kyrkan samt de som kom i dagen vid nya grävningar på kyrkogården/12/ fick ligga fritt där de blev kastade. På vissa kyrkogårdar, mest i södra Skandinavien, uppfördes s k benhus där benen förvarades.

Mot slutet av 1700-talet, till följd av den snabba befolkningstillväxten, blev kyrkogårdarna och kyrkorna (särskilt i de stora stadsförsamlingarna) överutnyttjade. Vid den här tiden började upplysningens idéer och kunskaper om förhållandet mellan hygien och hälsa bli mer allmänt kända. Redan vid andra hälften av 1700-talet väcktes tanken på att anlägga nya begravningsplatser. 1783 förbjöds försäljning av gravar både inne i kyrkorna och ute på kyrkogårdarna. Det ledde fram till att Gustav IV Adolf i brev till rikets biskopar 1805 påbjöd att kyrkogårdarna skulle läggas utanför städerna för att undvika alltför ohälsosamma miljöer i städernas centrum. Den kungliga förordningen krävde även ritningar för uppförandet av nya kyrkogårdar med striktare planer och trädplanteringar/13/. Detta lade grunden till den nya svenska kyrkogårdskulturen.

5/ Lundquist, a.a., s. 17

6/ Lundquist, a.a., s. 17

7/ Wadsjö, a.a., s. 47

8/ Göran Lindahl, Grav och rum, s.119-134

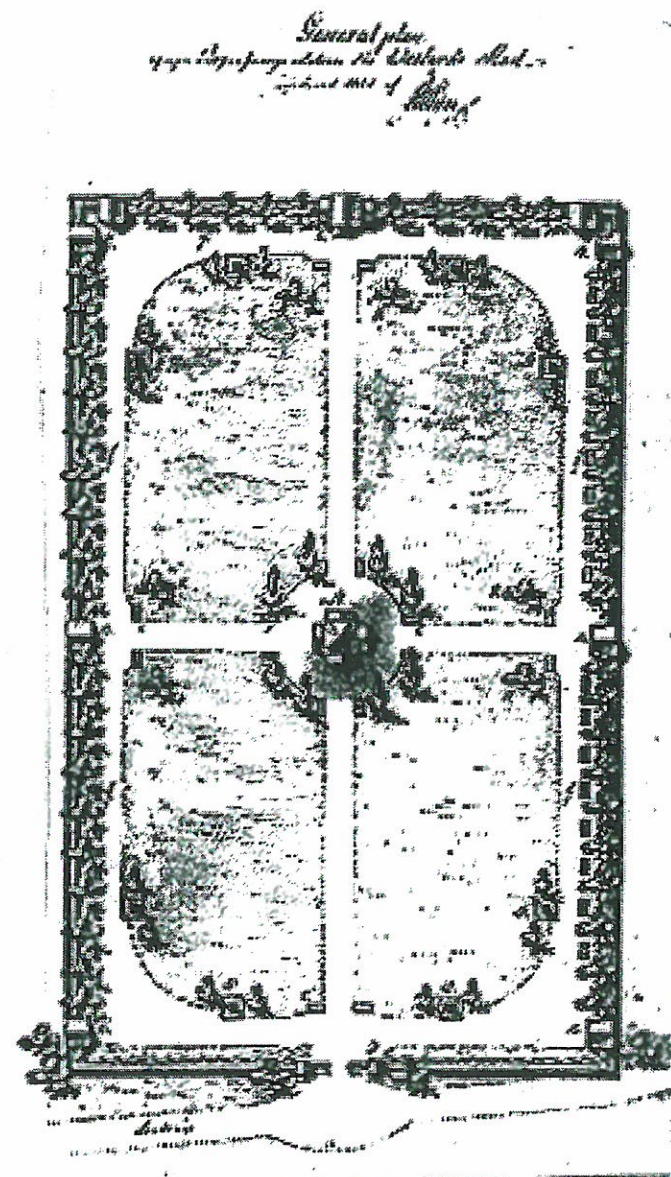
9/ Wadsjö, a.a., s. 28, 55-56; Lundquist, a.a., s. 19-20

10/ se sidan 3

11/ gravplatser, som inte bevakades av ägarna, återgick till kyrkan och såldes ånyo

12/ det fanns inga bestämmelser om t ex grävdjup eller gravstorlek, vilket medförde att kistorna ofta vid regnväder blev synliga och ofta utsattes för plundring.

13/ Lundquist, a.a., s. 28



Plan över den nya kyrkogården i Västerås av F.M. Piper, 1808

Bevarandeförslag

Gamla kyrkogården, som idag omfattar ca 254 gravplatser, har bevarat sin 1800-tals storlek och karaktär. Merparten av gravplatserna utgör familjegravar utsmyckade med tidstypiska gravvårdar från hela 1800- och 1900-talets början.

Gravvårdarna visar inte bara utformningstyper eller dekormotiv inspirerade av konststilar – empir, nyklassicism eller jugend – utan utgör ett historiskt dokument som berättar om personer och yrkeskategorier. En stor del av de är resta över Ulricehamns välkända personer, donatorer och betydande för stadens utveckling kommunalmän samt de som tillhör stadens legender och färgstarka profiler. I stort sett kan man säga att på Gamla kyrkogården vilar Ulricehamns 1800-tals historia.

Allt detta tyder på att det är ur kulturhistorisk synpunkt angeläget att Gamla kyrkogården bedöms ha ett kulturhistoriskt värde samt bevaras och även i fortsättningen skonas från förändringar.

Följande karaktärsdrag anses väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synpunkt:

- kyrkogårdens inhägnad - stenvägg och järngrindar.
- kyrkogårdens inre struktur, indelning i fyra kvarter och gravplatsers placering samt dess stenvägar med eller utan järnstaket
- kyrkogårdens gamla trädvegetation

I princip borde samtliga värdefulla gravvårdar bevaras in situ såväl med hänsyn till begravningsplatsens historiska miljö som till gravvårdarnas utformningar. Avsteg från detta kan göras om vårdarnas skadliga placering på kyrkogården kan förvärra dess skador eller vid ett stort behov av nya gravplatser/upplåtelse. I det sista fallet kan man eventuellt placera gravvårdarna på en lämpligt utvald plats på kyrkogården (se Begravningslagen, Kap 7, § 37). För en sådan plats på Gamla kyrkogården kan man föreslå kvarterets D östra del, där kyrkogårdens äldsta stenvårdar finns. Dit kan man flytta några gravvårdar från kvarter B (om vilka av de – se redovisning av gravvårdarnas värdering vidare i avsnittet).

Det är ytterst angeläget att de enskilda gravvårdar som bedömts som värdefulla samt de alla höga resta gravvårdar som ger kyrkogården ålderdomlig prägel bevaras och underhållas så att värdet inte minskas.

Vissa gravvårdar är i stort behov av vård och konserveringsarbete. Det gäller t ex en stående gravvård i tunn kalksten (gravplats 13 i kvarter D) som är i mycket dåligt skick.

Det är lika angeläget att nya gravvårdars utformning och placering samt eventuell komplettering görs på ett varsamt sätt så att kyrkogårdens karaktär och miljö bevaras utan att förvanskas. En gravvårdstyp bör rekommenderas p.g.a. sin neutralitet, nämligen en liggande inskriptionsplatta, och den skall vara av samma material som den befintliga på gravplatsen stående gravstenen (med undantag av kalksten). I fall när det inte finns någon gravvård på gravplatsen bör den tillverkas av sådant material som passar in i miljön.

Kulturhistorisk bedömning och bevarandeförslag

Vården av våra begravningsplatser regleras av speciella lagar i lagstiftningen som berör begravningsplatser av kulturhistoriskt värde.

Enligt Kulturminneslagen (SFS1988:950) står landets kyrkliga miljöer och begravningsplatser anlagda före 1940 under statlig tillsyn. Ett lagligt skydd gäller också begravningsplatser uppförda efter den 1 januari 1940 om Riksantikvarieämbetet så beslutar.

I Kulturminneslagen 4 Kap, §11 sägs:

"I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas."

I §13 sägs:

"För begravningsplatser som är anlagda före år 1940 krävs tillstånd av länsstyrelsen

- för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen.
- för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning."

Begreppet "väsentlig ändring av fast anordning" innefattar de ändringar som påverkar kulturhistoriska miljön och det gäller bland annat:

- ändring av begravningsplatsens omgärning
- större ändringar av gravkvarter och gångsystem
- ändringar i trädvegetation
- borttagande av gravramar, staket och dylikt kring gravplatsen
- ändring av markbehandling inom gravvården

Den 1 april 1991 trädde den nya Begravningslagen i kraft (SFS 1990:1141) och ger upplåtaren av en gravplats, d v s kyrkogårdsmyndighet, större möjligheter att ta tillbaka upplåtelsen och återanvända gravplatsen. Samtidigt stärks gravrättsinnehavarens ställning på bekostnad av upplåtarens, vilket kan framkalla en risk att värdefulla svårskötta gravvårdar försvinner från begravningsplatsen.

I Begravningslagen 7 Kap, 25 § sägs:

"Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen".

I §26 sägs:

"Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur".

I §37 sägs:

"Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller någon annan lämplig eller därtill avsedd plats".

1815 beslöt riksdagen att begravingar på kyrkogårdar i städer och byar måste upphöra och förbudet mot gravsättning inne i kyrkorna blev stadfäst. I de nya förordningarna gavs även anvisningar om hur kyrkogårdar skulle se ut med kvartersindelning, symmetriskt anlagda grusade gångar samt trädplanteringar.

Flertalet av de nya begravningsplatserna utanför bebyggelser försågs med bisättningskapell som förlades i fonden av huvudgången och fick ofta en monumental utformning.

Kyrkogårdsreformen slog också fast att alla hade rätt till en gravplats och att ingen samhällsgrupp längre var utestängd från de nya begravningsplatserna och hänvisad till någon fattigkyrkogård. Den sociala skiktningen på kyrkogårdarna kom ändå att behållas. De mest framträdande platserna – intill de stora huvudgångarna och entréerna – såldes som familjegravar till de besuttna och kom att ägas "evärdlig tid" /14/. I mindre attraktiva delar uppläts ensamgravar för de mindre bemedlade men utan enskild utnyttjanderätt.

Individuella gravplatser samt gravvårdar över var man blev allt vanligare på de nya kyrkogårdarna och de resta gravvårdarna blev den vanligaste monumenttypen. Parallellt introducerades en ny gravkonst som var vanlig under hela 1800-talet, nämligen gjutjärnet som användes i gravkors, gravmonument, gjutna gravprydnader samt grav- och kyrkogårdsstaket. Det blev allt vanligare att de resta gravstenarna kompletterades med stenramar och/eller gjutjärnsstaket som kunde köpas färdiga i längder. Gravkonsten utvecklades alltmer med avseende på olika konststilar, utformningar samt hantverksmässiga stenhuggartraditioner.

1800-talet var inte endast vittne till kyrkogårdsreformen utan även till byggandet av tusentals nya, s.k. Tegnérskas kyrkor med stora ljusa kyrkorum och torn med den Hårlemanska lanterninen överst. De har ersatt små medeltida kyrkor. Under en relativt kort period försvann, med några få undantag, medeltida trä- och stavkyrkor samt merparten av medeltida stenkyrkor. Samtidigt med den nya kyrkans byggande, ändrades gamla kyrkogårdar, som nu fick de nya dragen men till följd av detta försvann flertalet gamla gravhållar eller resta gravvårdar.

Under 1800-talets sista decennier och 1900-talets början, med industrialismens genombrott i landet och stigande välbstånd, började en masstillverkning av gravvårdar efter förebilder som spreds genom gravvårdsfirmors kataloger. Massproduktionen ledde till att gravvårdarnas variationsrikedom och individualism försvann. Gravvårdar av trä och järn förekommer knappast under 1900-talet.

Under 1930- och 1940-talet, efter att kyrkogårdsmyndigheterna infört ganska hårda bestämmelser beträffande gravvårdarnas utseende, dök en ny typ av gravvårdar upp – de låga och breda gravstenarna. Genom de stränga reglerna ville man eliminera de stora skillnaderna mellan rikemansgravar och fattiggravar.

1900-talets andra hälft kännetecknas av en hårdare tendens till att gravvårdarna blev ännu mindre, standardiserade samt i allt enklare former. En av faktorerna som påverkat detta och samtidigt förändrat begravningsplatsernas utseende var eldbegängelsens framväxt. Urgrav och minneslund har medfört att kyrkogårdarnas gravvårdar blir mindre, tätare och står närmare varandra.



Landets enda bevarade stavkyrka i Hedared

Från början av 1920-talet kan man iakttaga en förändrad inriktning i gravkonstens utveckling. År 1919 utkom boken "Kyrkogårdskonst" av H. Wadsjö och S. Ambrosiani, vilken utöver en inventering av bevarade gamla och värdefulla gravvårdarna i Sverige även omfattar en kritisk granskning av gravkonstens utveckling från sent 1800-tal fram till 1920-talet. Den kritiska synen var särskilt inriktad mot de "pampiga" höga och obeliskformade stenarna samt banala dekorationer. Starkt växande kritiska röster ledde fram till en utställning, ordnad 1928 av Samfundet för Hembygdsvård i Stockholm /21/, med gravvårdar ritade av dåtidens framstående arkitekter och konstnärer. Karakteristiskt för de gravvårdarna var renare former, enklare typsnitt och lägre höjdmått.

På Gamla kyrkogården finns få exemplar som visar de nya tendenserna; perioden 1920-1935 representeras här av mer praktfulla gravvårdar eller de som utgör en enhet med stenramen.

Efter andra världskriget utvecklades en ny gravvårdstyp - de låga och breda gravvårdarna. Samtidigt införde kyrkogårdsmyndigheterna ganska stränga bestämmelser beträffande gravvårdarnas utseende och maximihöjd, vilket resulterade i gravstenarnas uniformitet. På Gamla kyrkogården finns endast enstaka enkla gravvårdar från senare tider.

1900-talets andra hälft kännetecknas av en hårdare tendens till att gravvårdarna blev ännu mindre, standardiserade samt i allt enklare former. En av faktorerna som påverkat detta och samtidigt förändrat begravningsplatsernas utseende var eldbegängelsens framväxt. Urngrav och minneslund har medfört att kyrkogårdarnas gravvårdar blir ytterst små och står närmare varandra. På Gamla kyrkogården finns sådana gravvårdar i kvarter A, där ordnades en urnlund.

Inventering av Gamla kyrkogården i Ulricehamn

Inventeringen av Gamla kyrkogården utgör den första delen i inventeringsarbetet av Ulricehamns sju kyrkogårdar med syfte för att skapa ett underlag för bedömningen av de kulturhistoriska värden som de rymmer. Inga tidigare undersökningar av Gamla kyrkogården har genomförts.

Denna rapport är baserad på inventeringen utförd under sommaren 2000 samt skriftliga källor. Rapporten omfattar en historik -allmänt Sverige, Ulricehamn och berörd kyrkogård – en beskrivning av kyrkogården, en kortfattad redovisning om begravda här personer samt en sammanfattande kulturhistorisk bedömning med bevarandeförslag.

Inventeringen har föregåtts av arkivstudier och följande arkiv har använts:

Antikvarisk - topografiska Arkivet, (ATA), Stockholm

Riksarkivet, (RA), Stockholm

Landsarkivet i Göteborg (GLA)

Lantmäterimyndighetens arkiv, Vänersborg

Ulricehamns Kyrkliga Samfällighets arkiv

Alla skriftliga källor använda i mitt arbete, både de otryckta och tryckta, redovisas sist i rapporten i kapitlet Bibliografi.

Rapport och inventeringsblanketter kompletteras med en fotografisk dokumentation. Den omfattar kyrkogården som helhet i översiktsbilder, detaljfoto av omgärdning, vyer över kyrkogårdens delar/kvarter samt alla gravplatser och gravvårdar som ingår i inventeringen. Bilderna är skannade på blanketterna och hela den fotografiska dokumentationen finns i fotofickor i två separata pärmar - en för Ulricehamns Kyrkliga Samfällighet och en för Borås Museum.

Negativen förvaras i Textilmuseets arkiv och originalmaterialet med kompletterande fotografier i Borås Museums arkiv.

Inventeringen av Gamla kyrkogården omfattar samtliga gravar från 1800-talet och utvalda enstaka gravplatser, från 1900 - 1940, med gravvårdar som är unika eller representativa för vissa decennier eller stiltendenser i 1900-talets gravkonst. I inventeringen har det använts de gravplatsnummer som pastoratet använder.

Inventeringen omfattar även de tio äldre gravvårdar som finns i Kyrkparken.

Metodbeskrivning

Efter en översiktlig undersökning av kyrkogården gjordes ett urval av gravvårdar som skulle ingå i inventeringen.

I den selektiva gravinventeringen ingår:

- alla gravvårdar med gjutjärnsstaket eller järnprydnader
- alla gravvårdar i trä
- alla gravvårdar i gjutet järn
- gravvårdar representativa för vissa tidsperioder och konststilar
- gravvårdar över historiska personer
- gravvårdar med ovanliga inskriptioner (t ex en fin fraktur) eller de som uppger gamla yrkesbeteckningar.

Symboler

	porträttgravsten, 1500 - 1600-talet
	gravhäll med / utan relief framställning, 1600 - 1700-talet
	gravhäll, 1800-talets början
	äldre gravhälls fragment
	gravsten i tunn kalk-/ sandsten, granit, 1820 - 1870
	hög, obeliskformad / vinklad sten, 1880 - 1900
	hög grovhuggen sten, 1880 - 1920
	medelhög vinklad / rundad vård, 1890 - 1930
	låg sten / inskrifter i enhet med stenram, 1910 - 1935
	högre sten i enhet med stenram, 1910 - 1935
	sten i klassiserande utformning, efter 1920
	låg / liten sten, rundad / vinklad, 1900 - 1945
	sen, stående enkel vård
	liggande vård / inskriptionsplatta
	träkors
	stenkors
	järnkors
	järnprydnad
	järnstaket
	kopparstaket
	kätting
	häck
	gravplats med stenram och gravvård
	tom stenram
	gravvård med resterande stenrams bit
	gravvård

Perioden 1900-1920 kännetecknas dels av de höga grovhuggna stenarna och dels av lägre gravvårdar som ofta utgör en arkitektonisk enhet med stenramen. De sistnämnda kan man klassificera i två typgrupper som skiljer sig diametralt från varandra, både i utformning och i storlek. Första gruppen består av ofta rikt dekorerade högre gravstenar som tillsammans med ramen bildar ett gravmonument, ofta av monumental karaktär. Till den andra gruppen hör små inskriptionsstenar som är uthuggna ur stenramens bakstycke; merparten av de förekommer i kvarter C.

Redan från 1850-talet blev gjutjärn ett allt mer populärt material till såväl gravvårdar som gravplatsers inhägnad i form av ett dekorativ gjutjärnsstaket. De första gravmonumenten av gjutjärn i Sverige från tiden omkring 1800 hade en exklusiv karaktär och förekom oftast i nygotikstil. Lite senare inleddes en omfattande produktion av gjutjärnsvårdar av växlande storlek och utformning. Den vanligaste typen är gjutjärnkors, enkelt eller genombrutet, ofta med gjutna prydnader som t ex änglar med nedåtvända facklor eller sörjande kvinnogestalt. Vissa kors har personuppgifterna gjutna i korsarmen. Sådant gjutjärnskors med en sörjande kerubgestalt med neråtvänd fackla och inskription i armarna har vi i kvarter A på gravplats 3. Järnstaket av gjutet eller smidet järn på stenram förekommer också i kombination med en stående eller liggande gravvård av sten.

Under senare delen av 1800-talet och början på 1900-talet, som en följd av industrialiseringen och stigande välbästand, utvecklades gjuteriverksamhet och stenindustri – tillverkning av gravvårdar förändrades från hantverk till maskinell industri. Gravvårdar tillverkades efter förebilder som spreds genom kataloger utgivna av gravvårdsfirmor.

I katalogerna lanserade gravvårdstyper, från mindre gravstenar med polerade frontsidor (s k naturor) /18/ till flera meter höga obelisker, var nästan uteslutande av svart polerad granit.

Parallellt till de ovan nämnda börjar det förekomma en ny gravvårdstyp, som i början av 1900-talet kallades för "bautasten" /19/, nämligen den kraftiga stenvården av grovhuggen granit. De höga gravvårdarna, försedda med oval eller rektangulär inskriptionstavla i framsidans mitt, var liksom de obeliskformade förknippade med status – ju förmögnare person desto högre sten. I vissa fall är sådana gravvårdar försedda med den dödes porträtt i brons eller skulpterad utsmyckning med tydlig påverkan av jugendstil.

Mot slutet av 1800-talet blev gjut- eller smidesjärnstaket alltmer vanliga. På Gamla kyrkogården förekommer även, i två fall, en annorlunda typ av gravplatsinhägnad – dekorativa kättingar fästa på höga, klassiserande järnstolpar. Båda finns i kvarter D.

18/ Ture Stömberg, i Kultur Miljövård, 6/89, s.15

19/ Wadsjö, a.a. s. 46

I det praktiska inventeringsarbetet har två olika blanketter använts.

Blankett 1: kulturhistorisk inventering av begravningsplatser – behandlar kyrkogården som helhet. Blanketten innehåller uppgifter om anläggningsår, utvidgningar, förändringar och byggnader samt uppgifter beskrivande begravningsplatsens planform, omgärdning, vegetation, gångsystem och nutida prägel. Sist på blanketten kommer en summarisk kulturhistorisk bedömning av kyrkogården (se bilagor).

Blankett 2: kulturhistorisk inventering av gravplatser - behandlar enskilda gravplatser och deras gravvårdar samt gravvårdar från allmänna gravar. Blankettens första sida utgörs av tabeller som innehåller en preliminär information om gravplatsen. Den uppger uppgifter om gravplatsnummer, inventeringsdatum och negativnummer av tillhörande fotografier samt arkiveringsplats av originalmaterialet.

Därefter innehåller tabellerna uppgifter om gravplatsens omgärdningstyp och yta samt fakta om de befintliga gravvårdarnas antal, typ (liggande eller stående), material (sten, järn eller trä) och skador.

Dessa allmänna uppgifter följs av en beskrivning av gravplatsen som helhet samt en detaljerad beskrivning av de gravvårdar på gravplatsen, som ingår i inventeringen. Beskrivningen kompletteras med avskriven inskription och en redovisning av gravvårdens mått, material och dess behandling samt typ av skador. Till sist kommer en bedömning av det kulturhistoriska värdet.

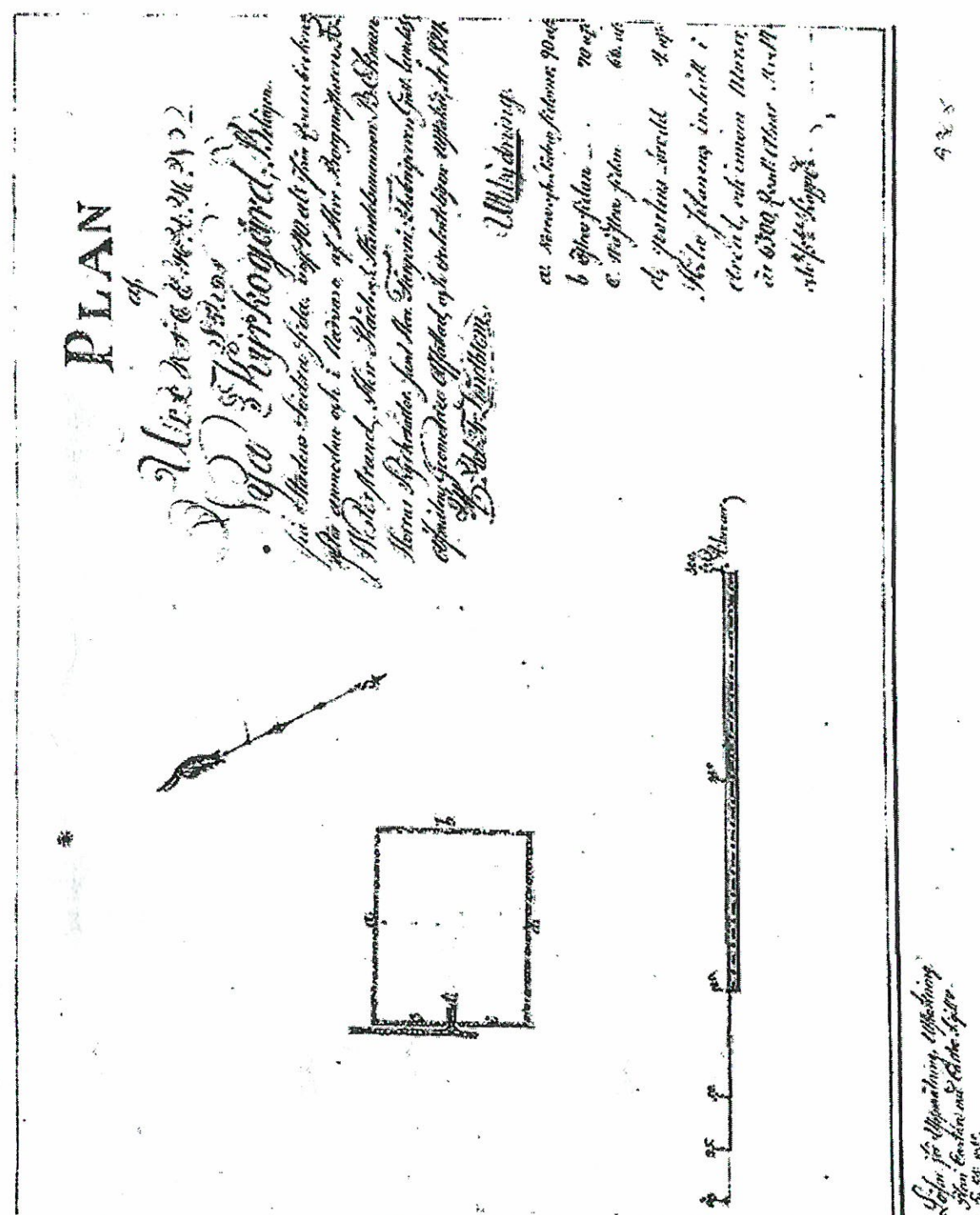
Till varje blankett hör, förutom fotografier, även ritningar av gravvårdar gjorda i fält (se bilagor).

Totalt har 60 gravplatser med ungefär 80 tillhörande gravvårdar inventerats på detta sätt.

Kategoriinventering

Kategoriinventeringen omfattar en redovisning av samtliga gravar på en karta med gravplatser markerade med symboler, som svarar för gravvårdstyper under olika tidsperioder och gravplatsernas omgärdning.

Syftet med kategoriinventeringen är att redovisa en historisk utveckling inom gravkonsten samt att möjliggöra en kartläggning av utvecklingen som i framtiden skall underlätta eventuella dateringar av de gravvårdar vilkas inskriptioner är oläsbara samt gravvårdarnas återanvändnings möjligheter.



Karta över Ulricehamns nya kyrkogård, 1824, ATA

Gamla kyrkogårdens gravvårdstyper i förhållande till gravkonstens utveckling

Gamla kyrkogården kännetecknas av en relativt stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper från olika tidsperioder. Här förekommer gravvårdstyper som följer 1800-talets gravkulturtraditioner med olika konststilars tendenser, beträffande såväl former som dekormotiv från empiri, nyklassicism eller jugend. Det däremot finns fåtal gravvårdar som representerar de nya tendenserna efter 1940-talet.

Den tidigaste perioden i gravkonstens utveckling representeras på Gamla kyrkogården av två gravhällar och stående tunna gravstenar av kalksten. Hällarna är tyvärr så vittrade att det inte syns något spår av inskriptioner eller eventuella dekorelement.

Vid början av 1800-talet avlöstes gravhällarna av resta gravvårdar av tunn kalksten med harmoniska former och proportioner. Gravvårdens översida som är rundbågad, vinklad eller med en förhöjning i mitten gör att formen är symmetrisk. Dessa gravvårdar är sällan utsirade med ornamentik eller symboler, men däremot är de liksom gravhällar försedda med inskriptioner som talar om vem som ligger begravd, födelsedatum samt var den gravlagde föddes och dog. Inskriptionerna uppger även yrkestitlar och ofta uppgifter om den dödes livsgärning. Vanligt är också bibel- eller psalmcitat eller bara textens härkomst i form av psalmnummer eller kapitel i Bibeln.

Fastän gravvårdarna fram till 1800-talets senare del var tillverkade hantverksmässigt i relativt litet antal utvecklades i Sverige under den perioden en stor variationsrikedom beträffande både gravvårdarnas former och material.

Redan gravvårdarna från 1800-talets första halva visar en ganska stor omväxling i utformningen. Från den här perioden härstammar, förutom två gravhällar och resta gravstenar av kalksten även en gravvård i form av ett stenkors på sockel (endast sockeln är bevarad) och ett gjutjärnskors.

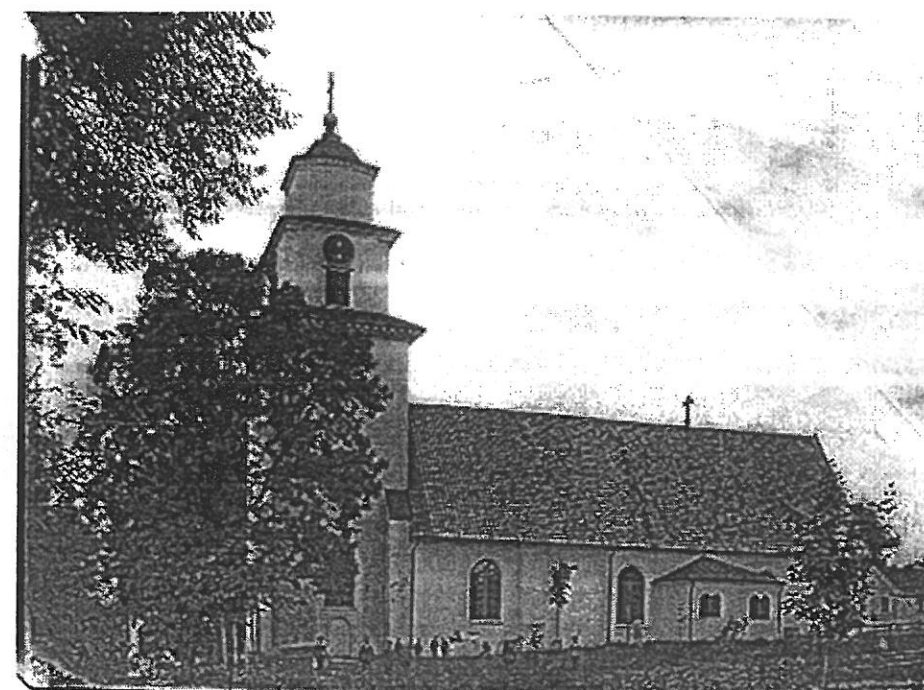
Gravvårdarna från 1800-talets nästa tre decennier kännetecknas av ännu större formvariationer. Det genomgående materialet är granit i olika färgnyanser, från svart till ljusgrå och röd. Allt vanligare är gravvårdar i form av obelisker eller obeliskliknande på enkla eller dubbla socklar.

I vissa fall kan man iakttaga mer konstnärlig utformning och dekoration vilket en av gravvårdarna på Gamla kyrkogården tydligt visar. Gravvården, i sandsten, är utformad som en trädstam kapad vid en förgrening med en eklövskrans hängd på den högra grenstumpen. Trädbarken är urholkad för en oregelbunden inskriptionstavla Vanliga gravvårdstyper är stenkors på mer eller mindre dekorativ sockel. Parallellt förekommer enklare gravvårdstyper av granit med grovhuggna sidor och polerad framsida för inskription.

Gamla kyrkogårdens historia

Gamla kyrkogården är den första begravningsplatsen i Ulricehamn anlagd utanför kyrkotomten. Fram till 1831, då den nya kyrkogården invigdes, skedde alla gravsättningar på kyrkogården, som fanns intill kyrkan; idag kallad Kyrkparken. Endast elva gravvårdar har bevarats på denna plats – resta/lagda stenvårdar över de som bevittnade den tid, 1741, då Bogesund fick sitt nuvarande namn Ulricehamn.

Den äldsta, en porträttgravsten över en okänd familj med deras barn, härstammar från 1600-talet. De andra, tre liggande och sju stående är från 1700-talet och 1800-talets början och under de vilar betydande för staden personer – rådmännen Bengt Ross (1731-1771), Alexander Kullgren (1750-1818), Alexander Palm (1782-1829), apotekaren Magnus Vinding (1738-1809), kronolänsmannen Sven Linderöth (1783-1821) och kaptenen Sven Lindequist (död 1797).



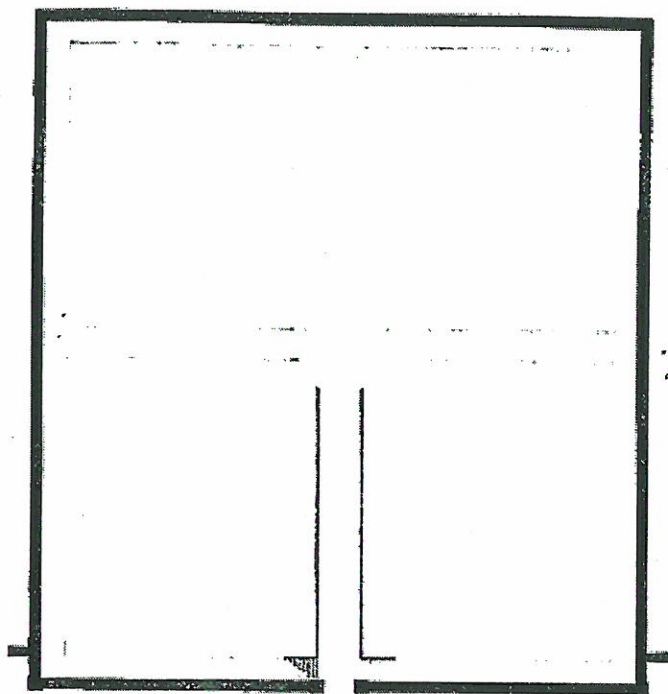
Ulricehamns kyrka. Södra fasad och kyrkogård, 1800-talets skelskifte. Ulricehamns museum

De allmänna gravar, vilka hörde till flertalet, var förmodligen markerade med oansenliga kors av trä eller naturstenar som inte bevarats till våra tider.

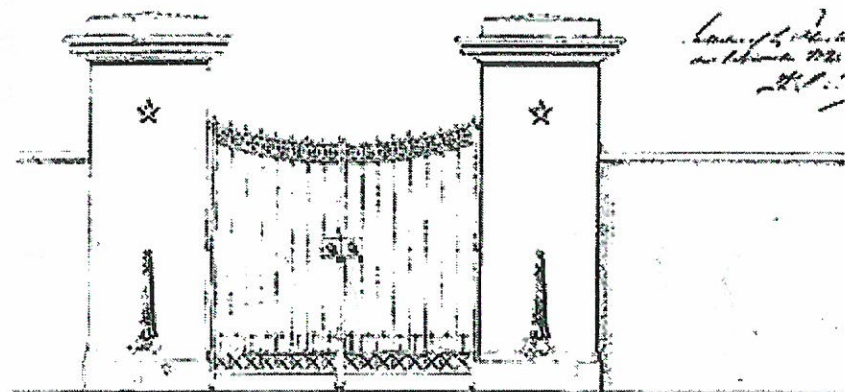
Redan i början av 1800-talet visade sig kyrkogården vara för liten för staden. Någon gång vid 1820 bestämde man sig att anlägga en ny begravningsplats och i enlighet med de nya förordningarna placera denne söder om kyrkan, utanför stadens kärna.

1824, "efter anmodan och i närvaro af Herr Borgmästaren A. Westerstrand, Herr Råd- och Handelsmannen B Ekman, Herrar Kyrkoråder samt Herr Färgerie Fabriqieren Gust. Lundahl", utfördes ett projekt till en ny kyrkogård.

Planering av ny begravningsplats för Ulricehamns församling.



Förslag till Ulricehamns nya begravningsplats, 1825, RA



Förslag till begravningsplatsens huvudentré, 1825, RA

Kvarter D är beläget i kyrkogårdens sydöstra del och är ansluten till kvarter C, i norr, muren längs Kyrkogårdsgatan i norrost och muren utmed Storgatan i öst.

Kvarteret kännetecknas av stora familjegravar av vilka de flesta är inramade av stenramar. Merparten av de är praktfulla och smyckade med höga, tidstypiska gravvårdar i olika stilar, som dominerar kvarterets utseende. Här har vi höga obelisker och "bautastenar" från 1900-talets början eller de låga och breda, typiska för 1930-talet vårdarna. I kvarteret finns olika former av gravplatsers inhägnader och dess material - ett staket i gjutjärn, fyra i järnsmide och tre i koppar samt tre kättingsomgärdningar.

I kvarterets östra del finns även kyrkogårdens äldsta gravvårdar som härstammar från 1800-talets första sex decennier - tre från 1840-, en från 1850- och en liggande från 1860-talet. Av den äldsta, från 1840, rest över "Häradsskrifvaren" M W. Ljunstedt (1788-1840) har endast sockeln bevarats.

I närheten finns tre, typiska för 1800-talets början, tunna gravvårdar i kalksten. En av de, på gravplats 17, är rest över "Majoren och riddaren wälborne Gustav Bagge af Söderby", som dog 1843. Under den andra, från 1849, med likadan som Bagges utformning, villar fru Maria Helena Lundberg. Den tredje, från 1850-talet, av röd kalksten, fäst till en gammal lind, är rest över Christina Lidell, änka efter prosten Märten Lidell i Långhem.

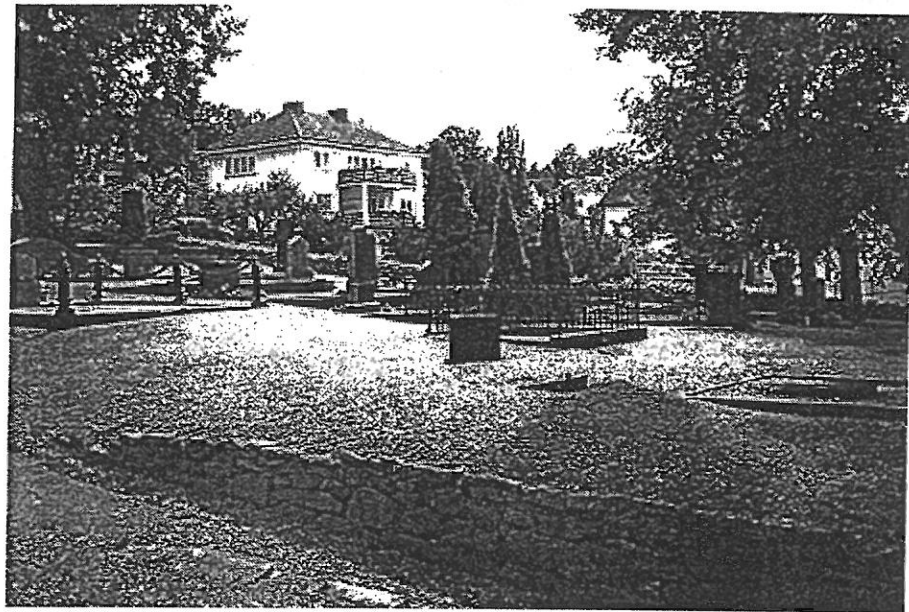
Vegetation

Kyrkogårdens dominerande och ursprungliga trädslag är lind. Ett relativt litet antal av de höga gamla lindarna, som utgör kyrkogårdens vackra inramning blev nedtaget. Några av de blev ersatta sedan av lönnar.

På senare tid har sex stycken hacktornträd planterats längs huvudgången för att bilda en allé och två pyramidalmar, som flankerar gången vid huvudgrinden.

Trädbeståndet omfattar också två hängaskar och en paraplyalm, planterade vid gravplatser i kvarter B, C och D. I kvarter D, på två gravplatser är planterade tujor och gran.

Kvarter A präglas däremot av spirea- och idegranhäckar, utmed gravplatsrader.



Gamla kyrkogården, kvarter D, från huvudingången. Fotonr E 289675. 21



Gamla kyrkogården, kvarter D. Fotonr E 289674. 31

Efter att projektet blev godkänt, 1825, utfördes ett nytt förslag till utformning av den nya kyrkogården och dess representativa mur och huvudentré mot Storgatan.

1831 var den nya begravningsplatsen inhägnad med en stenmur, försedd med grinden (enligt ovan nämnt projekt) och invigd.

Den kallades Nya kyrkogården, men senare, i samband med anläggning en ny begravningsplats – Kapellkyrkogården – döptes den om till sitt nuvarande namn Gamla kyrkogården.

Redan från början delades kyrkogården in i fyra delar/kvarter, genom två korsade gångar och trädtrader planterades längs stenmurens innersidor. Först till användning verkar det som om sydöstra delen kom, kvarter A och D, där finnes kyrkogårdens äldsta gravvårdar, från perioden 1835 – 1850.

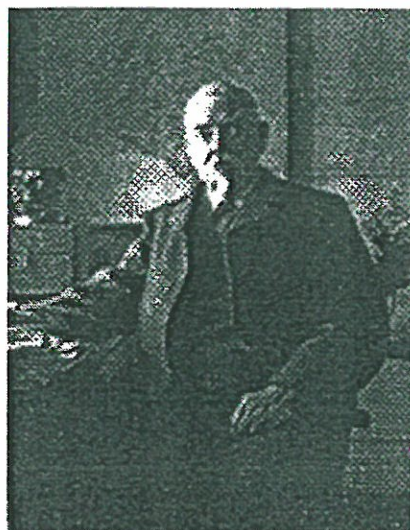
1951-52 upprättades, av Peter Kerl och Oscar Ekhed, den första riktiga gravkartan över Gamla kyrkogården.

1971, efter ett förslag av Gunnar Wahl, anlades en urnlund i kvarter A och 1972 fick alla urngravarna nya nummer, därmed har de äldre gravvårdarna behållit sina ursprungliga nummer.

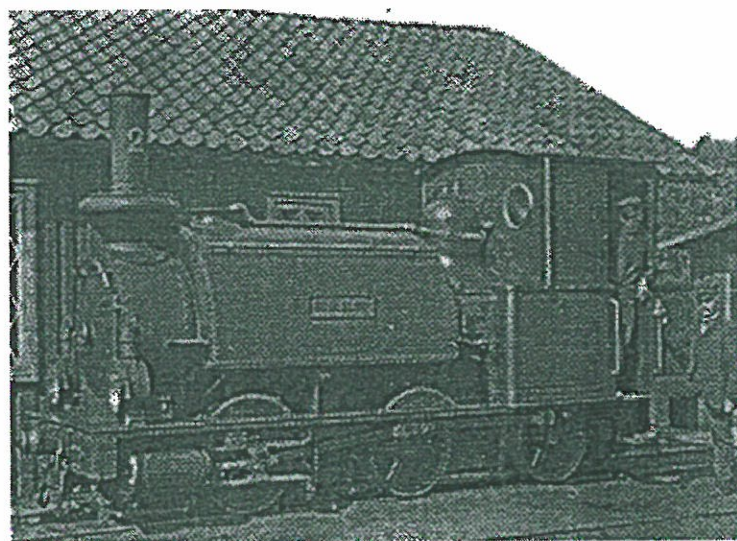
Under 1980-talet fick kyrkogården sin andra ingång från Jägaregatan.



Gamla kyrkogården, kvarter B, i första plan stenmur mot Jägaregatan. Fotonr E 289675. 21



Kommissions lantmätare E. A. Calmark



"Bogesund", en av tre lok av Vartoftabanan köpt i London

Kvarter B befinner sig i kyrkogårdens västra del, på den högre terrassen och omges av kvarter A i syd, huvudgången, stenmuren mot Jägaregatan och stenmuren längs förskolans lekplats.

Kvarteret omfattar både familjegravar och enskilda gravplatser utsmyckade med gravvårdar som härstammar från 1860- fram till 1900-talets början. Här har vi det största antalet (13 stycken) äldre gravvårdar från perioden 1860 – 1880. Under två av de äldsta är två läkare begravda; provinsialläkaren W. M. Heinrici, under en medelhög gravvård från 1866 (gravplats 7) och under en liggande gravvård från 1869 (gravplats 8) vilar Ulricehamns tredje i följd stadsläkare G. A. Olander. Hans gravplats är även omgärdad av ett järnsmidesstaket.

Fyra gravvårdar är från 1870-talet och bland de finns en hög gravvård av sandsten som visar en sällan påträffad utformning i den här perioden. Den är i form av en trädstam kapad vid en förgrening med en eklövskrans hängd på den högra grenstumpen och träd barken är urholkad för en oregelbunden inskriptionstavla. Under gravvården (gravplats 31) vilar löjtnanten Herman Schyler (1841-1873). Bredvid denne finns en gravplats omgärdad av ett järnsmidesstaket i kombination av en obelisk, rest över rådmannen Gustaf Andersson.

Merparten av kvarterets äldre gravvårdar är dock små och anspråkslösa, med vinklade eller rundade översidor, korsformade eller liggande. Liksom i kvarter A finns här en stor gravhäll i grå kalksten och även den med helt bortvittrade inskrifter.

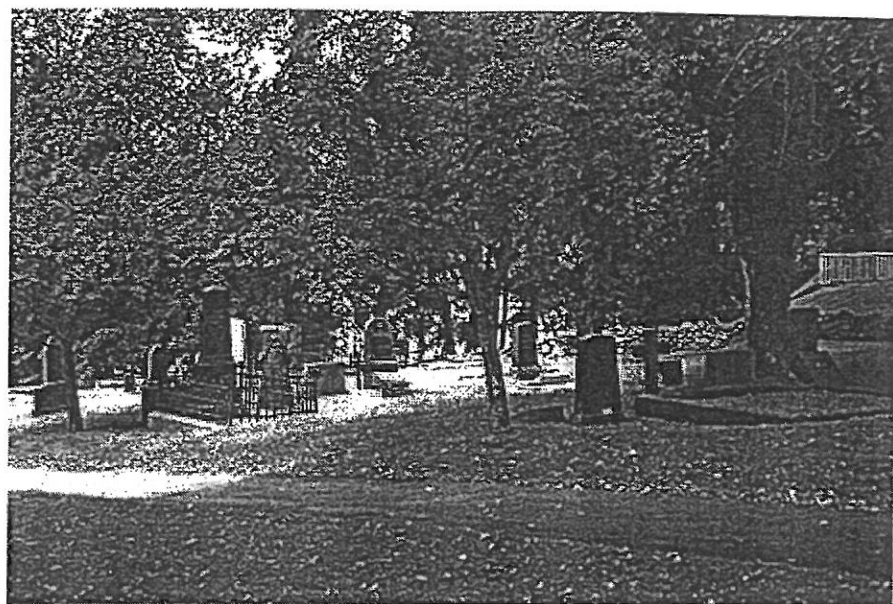
1900 – 1930 representeras här av typiska gravvårdar för denne period – obelisker eller obeliskliknande, de kraftiga, grovhuggna och de som utgör en enhet med stenramen.

Kvarter C är belägen på samma terrass men på huvudgångens motsatta sida. Kvartrets gränser utgör stenmuren mot Jägaregatan, åt nordväst, stenmuren mot Kyrkogårdsgatan i nordost och stödmuren mot kvarter D.

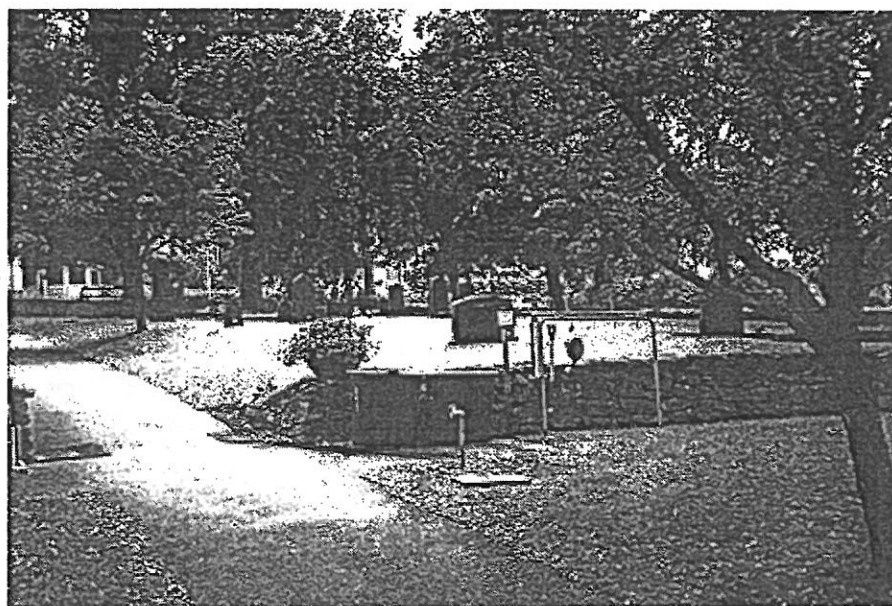
Kvarter C, till skillnaden från de tre andra, omfattar ett litet antal gravvårdar. Kvarterets gravvårdar, med undantag av en från 1866 och en från 1887, härstammar från 1920-talet.

Den äldsta (gravplats 12), en medelhög gravvård är rest över skomakaren J. N. Fahlbäck som tillhörde de sista ledamöterna i stadens äldsta.

Hälften av kvarterets gravplatser utgörs av väldigt stora familjegravar och här dominerar gravvårdar typiska för den perioden, nämligen de som utgör en enhet med stenramen. Resterande gravplatser är utsmyckade med låga stenvårdar som dominerar kvarterets utseende. I kvarteret finns endast två väldigt höga gravvårdar – en rest över stadens donatorer direktören Robert och Eveline Fahlman och den andra över stadskamreraren August Abrahamsson.



Gamla kyrkogården, kvarter B. Fototr E 289674. 30



Gamla kyrkogården, kvarter C. Fototr E 289674. 33

1800-talets yrkeskategorier och välkända personer

På Gamla kyrkogården och i Kyrkparken påträffas relativt mycket yrkestitlar. Kyrkogården är ur person- och stadshistorisk synpunkt starkt präglad av den handel som dominerade området. Talrika gamla gravvårdar är resta över personer knutna till handel och på deras stenvårdar finns yrkestitlar som "handlanden" eller "handelsmannen".

Till de äldsta hör Alexander Kullgrens (1750-1818) gravvård i Kyrkparken och Carl Krögers (1807-1862) på Gamla kyrkogården. I några fall är beteckningar mer preciserade som t ex "möbelhandlanden", på P. L. Petterssons (1873-1910) gravsten eller "specerihandlanden", på Oscar Hällströms (1877-1961) gravsten.

På Gamla kyrkogården kan man även påträffa titlar som inte längre är så vanligt förekommande t ex "provincialläkare", "boktryckerifaktorn", "lokförare" och "jägaremästare". Till de mest sällsynta hör tre titlar: "prostinnan" – Christina Lidells (1850-talet) kalkstens vård i kvarter D; den andra är "häradsskrifvare" /15/, som påträffas två gånger. En finns på M. W. Ljungstedts (1788-1840) gravvård i kvarter D och den andra på T. Torbjörnssons (1830-1880) stenkors i kvarter B. Den tredje titeln det är "kronolänsmannen" som förekommer på två stenvårdar. En finns i kvarter D, rest över G. A. Gleison (1835-1909), den andra i Kyrkparken – över Sven Linderöth (1783-1821).

Hantverkare representeras av: guldsmed, bagaremästare och skräddaremästare.

Man kan även finna olika militära gradbeteckningar som t ex fanjunkare, löjtnant, kapten och major. Till de äldsta räknas Captenens Sven Lindequists (1790-talet) gravhäll, i Kyrkparken, Majoren och riddaren Gustav Bagge (1765-1843), i kvarter D och löjtnanten Herman Schlyters (1841-1873) originellt utformade gravvård, i kvarter B.

På Gamla kyrkogården finns även gravvårdar över stadens flertal råd- och riksdagsmän, borgmästare, kyrkoherdar, kommissions lantmätare, stadskamrerare, läkare, apotekare m fl. Här vilar alla de 1800-talets personer som i lägre eller högre grad, såväl genom initiativrika handlingar som genom donationer bidrog till stadens utveckling.

Till de främsta ståndpersoner hör bl. a. två kommissionslantmätare – Agaton Stårck och E. A. Calmark, Två ingenjörer kända för sina insatser i stadens utbyggnad och utveckling på 1860- och 70-talen/16/. Det var A. Stårck, som 1878 utförde den nya stadsplanen, efter rutnätsprincipen med parallella och vinkelräta gator; Calmarks initiativ och strävande resulterade däremot i byggandet av den smalspåriga Vartoftajärnvägen som var färdig 1874. Vartoftatågets första konduktör – Gustav Hällström (1848-1942), är begravd i kvarter D.

15/ alla yrkes- och militära gradbeteckningar i texten är uppgivna med original stavning.

16/ Borger G. Ulricehamns krönika, Ulricehamn 1951



"Kapten Olle", Olof de Verdier



Järnvägstorget, i bakgrunden stadens sista gästgivaregård – "gästis".

Kyrkogårdens planform och utseende idag

Gamla kyrkogården har bevarat sin ursprungliga storlek och regelbundna planform från 1800-talet.

Av kyrkogårdens inre struktur har endast gångsystem undergått förändring. Nuvarande, istället för två korsade gångar, har kyrkogården en enda gång, asfalterad, som leder från huvudentrén till den mindre ingången. Av den gamla tvärgången, är endast två korta, asfalterade bitar kvar.

Kyrkogården, indelad i fyra, betecknade med bokstäver A, B, C och D kvarter, kännetecknas av helt grästäckt yta, med regelbundet placerade gravvårdar utan något gångsystem.

Pga. sin belägenhet – på en slutning – har kyrkogården ojämna marknivåer. I stort sett kan man säga att kyrkogården består av två terrasser.

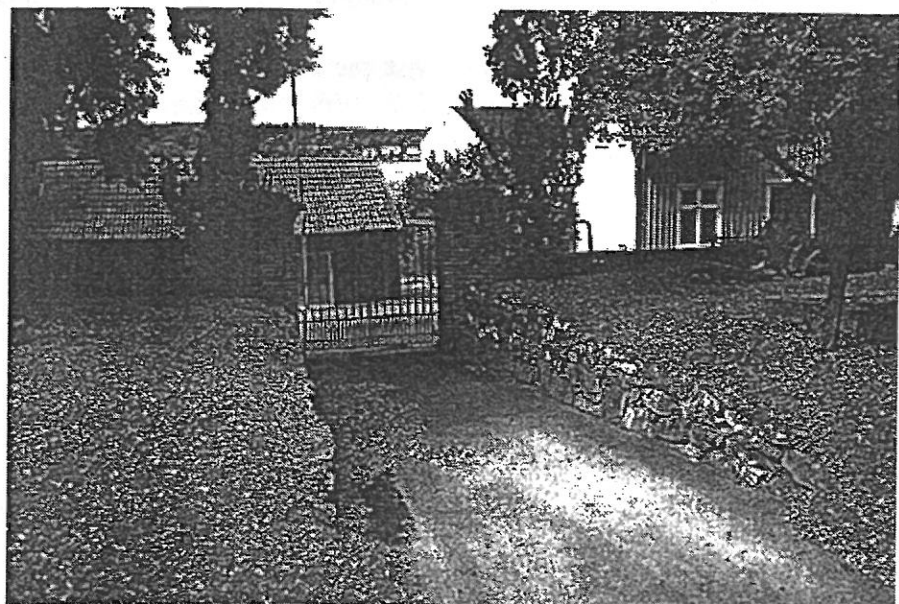
Den högst belägna terrassen, längs Jägaregatan, omfattar kvarter B och C. Terrassen är försedd med en stödmur av oregelbundna stenar, med en öppning för den asfalterade gången. Längs denna muren fanns förr kyrkogårdens tvärgång.

Den lägre, utmed Storgatan, omfattande kvarter A och D, är försedd med två korta stödmurar, längs ömse sidor av gången mot huvudentrén.

Varje kvarter har sin egen gravplatsnumrering, likadan rektangulär planform och nås direkt från den asfalterade gången eller genom trappor. Kvarter A och D är vardera tillgängliga genom stentrappor mellan huvudentrén vardera grindpost och stödmurens ände; från de kvarteren till de högre belägna kvarter B och C leder två/tre trappor, anslutna till kyrkogårdens omgärdning och terrassens stödmur.

Kvarter A uppvisar inte mycket av sin äldre karaktär. Merparten av gravplatser är idag urngravar så kvarteret domineras av låga, enkla gravvårdar från 1960 och därefter, placerade längs och på ömse sidor av låga spireahäckar. 1972 fick urngravarna nya nummer som börjar från nummer 100.

Från de äldre tiderna finns endast några gravvårdar kvar och de har behållit kvarterets ursprungliga numrering. Här finns ett gjutjärnskors (gravplatsnummer 3), en gravhäll av grå kalksten med bortvittrad inskription (gravplatsnummer 22) och en stående gravvård i kombination med gjutjärnsstaket - från 1800-talet. Den sist nämnd, på gravplatsnummer 7, härstammar från 1880-talet och är rest över en betydande man i Ulricehamn – Svening Kjöllersström - handlanden, krögaren och rådmannen. De andra äldre gravvårdarna, grovhuggna med medaljonger eller obeliskliknande är från 1900-talets början.



Gamla kyrkogården, huvudgång med stödmur till kvarter A, åt höger och D, åt vänster. Fotonr E 289674. 34



Gamla kyrkogården, kvarter A, från kvarters B stödmur. Fotonr E 28967. 32

I kvarter C, under en påkostad gravvård vilar direktören Robert Fahlman, som tillsammans med sin fru Eveline, gjorde en donation (400.000,- i donationsfond) för Ulricehamns stadshus, som invigdes 1957. I närheten är begravd en annan betydande för staden person – August Abrahamsson, handlanden och stadskamreraren, som stod bakom allt strävande om det första elektricitetsverk i staden /17/.

I kvarter D finns två gravvårdar resta över apotekare, varav en av de är Alfred de Verdier (1841-1902). Liksom alla andra apotekare vid den här tiden, tillverkade han sina medikamenter som t ex dekokter, piller och pulver, i ett litet laboratorium och vid sidan om hade han också en läskedricksfabrik, där fruktsafter, läskedrickar och vichyvatten tillverkades. I samma grav vilar hans son sjökaptan Olof de Verdier (1872-1953). "Kapten Olle", som han kallades, sysslade på somrarna med passagerartrafik på Åsunden och hörde till de mest färgstarka profilerna i dåtidens Ulricehamn /18/.

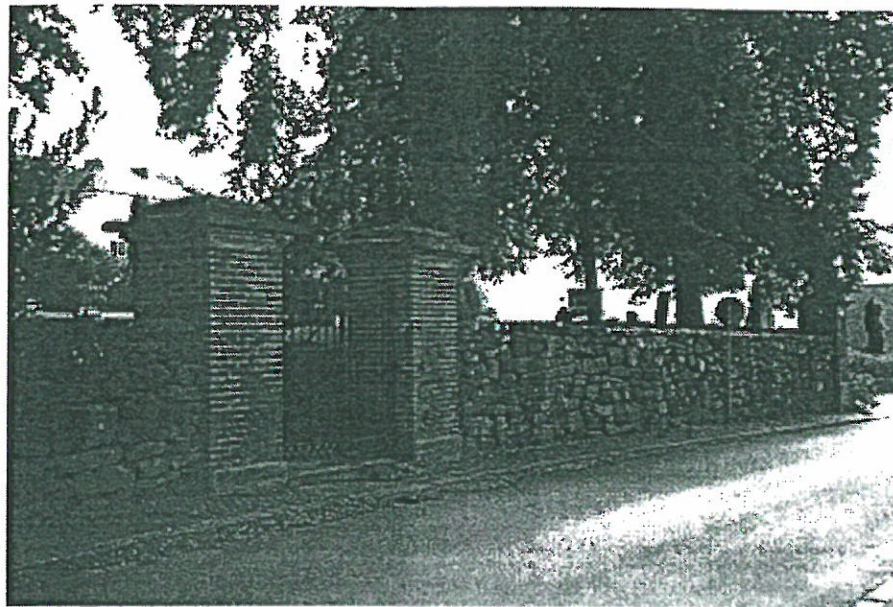
Några gravplatsrader bort ligger Alfred de Verdiers efterträdares grav, apotekaren Gottfrid Thavenius (1846-1930), som donerade till staden en kandelaber på Stora torget. Under många år var han stadsfullmäktige och riksdagens ledamot.

I kvarter B är två läkare begravda bredvid varandra – provencialläkare Vilhelm Mauritz Heinrich (1796-1866) och stadens tredje i följd stadsläkare Med. Dr G. A. Olander (1833-1873).

Man kan säga att på Gamla kyrkogården vilar Ulricehamns 1800-tals historia. Efter att man har läst lite om Ulricehamn, dess gårdar och invånare verkar nästan alla namn på kyrkogårdens gravvårdar bekanta. Här påträffas också nästan alla namn tillhörande stadens gamla stora släkter t ex Köllerström, Kuylensstjerna, Klinghjerdt, Hammarstrand eller Öfverström.

På Gamla kyrkogården vilar även ägare av stadens sista gästgivaregård, som brann 1910. Den första var bokbindaren Jacob Ekbom och efter hans död (1835) sköttes "gästis" av han fru Carolina tillsammans med Bernhardina (född Ekbom) och Erik Freding. Jacobs familj är begravd i kvarter A (under kyrkogårdens enda gjutjärnskors med utgjuten kerub), medan Fredings ligger i kvarter B.

Det är omöjligt att i den här rapporten nämna de alla i Ulricehamn välkända personer, som har fått sin sista viloplats här, men som sist må nämnas Hampus Wetterling (1830-1870) – poeten som skrev texten till sången "Klara stjärna". 1905, över hans grav, "Till minne av Klara stjärna" restes en gravvård på vilkens baksida denna text finns uthuggen.



Gamla kyrkogården, huvudentré, Storgatan. Fotonr E 289674. 35



Gamla kyrkogården, ingång från Jägaregatan. Fotonr E 289675. 20

Beskrivning

Gamla kyrkogården, invigd 1831, är Ulricehamns första begravningsplats anlagd utanför en kyrkotomt. Kyrkogården är belägen på en sluttning mot sjön Åsunden i närheten av stadens centrum, söder om kyrkan och nås via Storgatan, Kyrkogårdsgatan och Jägaregatan. Begravningsplatsen är idag omgiven av ett tätt bebyggt villaområde - längs de tre gatorna och utmed norra gränsen ligger en förskola med dess lekplats.

För kyrkogården (tomtens fastighetsbeteckning Bogesund 1:47) ansvarar Ulricehamns Kyrkliga Samfällighet.

Omgärdning och ingångar

Gamla kyrkogården, omgärdas, längs alla sidor, av en stenmur byggd (1831) av stora, oregelbundna stenar och är ytterligare avskärmad mot gaturummet genom en trädrad utmed hela insidan av muren. Allt detta ger platsen en sluten karaktär.

Stenmurens yttre- och innersidor varierar i höjd, både pga. höjdskillnader inne på kyrkogården och utåt gaturummet. Sett utifrån, är endast murens sydöstra parti, längs Storgatan, väldigt hög. Murens lägsta, nästan jämn med trottoaren yttersida sträcker sig utmed Jägaregatan.

Kyrkogården nås genom två ingångar, placerade på motsatta sidor – en huvudentré i sydost, mot Storgatan och den andre, betydligt mindre – i nordväst, mot Jägaregatan.

Huvudentrén, i den höga stenmuren med kraftiga, fyrkantiga stolpar i båda hörnen, har bevarat sitt ursprungliga utseende från 1800-talet. Den består av två, analoga till hörnstolparna, grindpostar (2,70 m höga och 1,05 m breda), murade i rött tegel och i dem upphängd en stor pargrind, i svartmålat järnsmide.

Den andra ingången är från 1980-talet och utgörs av två låga, byggda av stenblock grindstolpar och på dem uppsatt en låg pargrind i smidet järn samt fyra stentrappor ledande neråt.

I stenmuren längs förskolans lekplats finns en enkel järngrind, vilken inte används som ingång.